

০৯.০২. আঞ্চলিক উপন্যাস : কোনো ভূখণ্ড বা ক্ষেত্র বা অঞ্চল বিশেষৰ জীৱনৰ অধ্যয়ন বা চিত্ৰণ, যিয়ে তাৰ সমগ্ৰ ক্ষেত্ৰীয়তাক সূচায়, তাকেই আঞ্চলিকতা বোলা হয় আৰু অঞ্চলৰ ভৌগোলিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক সীমাবদ্ধতা বিশেষ ক্ষেত্ৰৰ সামান্য জীৱন সত্যৰ বিভিন্নতা আৰু একৰূপতা নিদৰ্শন কৰাই হ'ল আঞ্চলিক উপন্যাসৰ আদৰ্শ। আঞ্চলিক উপন্যাসে একে ধৰণৰ পৰিৱেশত ক্ষেত্ৰ বিশেষৰ সত্য উদ্ঘাটিত কৰে। আঞ্চলিক উপন্যাসে পাত্ৰৰ ঠাইত ক্ষেত্ৰ বিশেষৰ সম্পূৰ্ণ জনসংখ্যাক সামৰি লয়। গতিকে এনে উপন্যাসৰ পাত্ৰ বিশেষ নহৈ সমগ্ৰ শ্ৰেণীটোৱেই হয়। আঞ্চলিক উপন্যাসে ক্ষেত্ৰ বিশেষৰ জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ডৰ বিভিন্ন স্তৰ, বিভিন্ন প্ৰকাৰ আৰু পৃথক-পৃথক দলৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। অৰ্থাৎ আঞ্চলিক উপন্যাসত এটা বিশেষ ভৌগোলিক বা সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰৰ 'সামান্য জীৱন সত্য' প্ৰকাশ কৰা হয়। এইদৰে দেশ, কাল, জাতি, ধৰ্ম, ভৌগোলিক স্থিতি, আৰ্থিক প্ৰণালী, সামাজিক ঘটনাৱলী, ৰীতি-নীতি, ভাষা আদিৰে নিৰ্মিত ক্ষেত্ৰীয় জীৱনৰ আখ্যানেই হৈছে আঞ্চলিক উপন্যাসৰ বিষয়। কোনো অঞ্চল বিশেষৰ ভৌগোলিক সাংস্কৃতিক ঐতিহাসিক পৰম্পৰাৰ বৈজ্ঞানিক অধ্যয়নে আঞ্চলিক উপন্যাসক বৈশিষ্টপূৰ্ণ কৰি তোলে।

০৯.০৩. আঞ্চলিক উপন্যাসৰ চৰ্ত : আঞ্চলিক উপন্যাসৰ কিছুমান নিৰ্দিষ্ট চৰ্ত আছে। এই চৰ্তবোৰ হ'ল —

০৯.০৩.০১. আঞ্চলিক উপন্যাসৰ কথাবস্তু অঞ্চল এটাৰ বিশিষ্ট সংস্কৃতি হ'ব লাগে। অন্য-আঞ্চলিক প্ৰভাৱবোৰক আঞ্চলিক সীমাবদ্ধতাত নিজৰ ৰঙত বঙীন কৰি ল'ব লাগে।

০৯.০৩.০২. এই বিশিষ্ট আঞ্চলিক সংস্কৃতিৰ উদ্ঘাটন সন্মিলিত পদ্ধতিৰে হ'ব লাগে। অধ্যয়নৰ পদ্ধতিৰ ৰূপত আঞ্চলিক উপন্যাসে সংস্কৃতি অনুসন্ধানৰ প্ৰক্ৰিয়া পূৰ্ণ কৰিব লাগে আৰু ঔপন্যাসিক প্ৰণালীৰ ৰূপত আঞ্চলিকতা গ্ৰহণ কৰি জীৱনৰ ছবি আঁকিব লাগে।

০৯.০৩.০৩. আঞ্চলিক উপন্যাসত কোনো পাত্ৰ নিজৰ প্ৰতিনিধি বা টাইপ নাই বৰ্গ বা জাতি হয়। পাত্ৰৰ সমস্ত বিকাশ-প্ৰক্ৰিয়া জাতি বা বৰ্গ সংস্কাৰগত হয়। পাত্ৰই নিজৰ নিশ্চিত দায়িত্ব পালন কৰি কাম কৰে; তাৰ বাহিৰত বা ভিতৰত নহয়। কিয়নো 'অঞ্চল' নিজেই এটা চৰিত্ৰ বা নায়ক। অন্য পাত্ৰই নিজৰ নিজৰ দায়িত্ব বহন কৰি এই নায়ক-চৰিত্ৰক বিস্তৃতি প্ৰদান কৰে।

০৯.০৩.০৪. আঞ্চলিক উপন্যাসৰ মূল ভাৱনা লোক হৃদয়ৰ বহস্য উদ্‌ঘাটন কৰা আৰু লোক-জীৱনৰ দুখত সহানুভূতিশীল হোৱা। অৱশ্যে ইয়াতো আঞ্চলিক সংস্কৃতিৰ বিশুদ্ধতা আৰু বিশিষ্টতাৰ কাৰণে লেখক আঁকোৰগোজ হয়। বিৰোধভাস আৰু এই পক্ষপাতিত্বই ঔপন্যাসিকৰ মনত অঞ্চলৰ লগত নিকট সম্বন্ধ স্থাপন কৰাৰ লালসা উৎপন্ন কৰে। অঞ্চল তেওঁৰ কাৰণে অচিনাকি নহৈ আত্মীয় হৈ পৰে আৰু তেওঁৰ ৰচনাত তাৰ গোক বিয়পি পৰে।

আঞ্চলিক সুনির্দিষ্ট সংজ্ঞা সম্ভব নহয় যদিও বিশেষ কোনো অঞ্চলৰ সামগ্ৰিক পৰিচয় বহনকাৰী সাহিত্য কৰ্মৰেই এই শ্ৰেণীভুক্ত কৰিব পাৰি। সেই হিচাপে কোনো অঞ্চল বিশেষৰ বঙেৰে বা বিশেষ অঞ্চলৰ মাটিৰ সৈতে আঞ্চলিক সম্পৰ্কৰে সম্পৰ্কৰ্ণিত মানবজীৱনৰ কাহিনীসম্বলিত উপন্যাসেই হ'ল 'আঞ্চলিক উপন্যাস'। আঞ্চলিকতাৰ সংজ্ঞা প্ৰসঙ্গত প্ৰফুল্ল কটকীয়ে লিখেছে — 'কোনো অঞ্চল বিশেষৰ বৈশিষ্ট্য তাৰ লোকসাধাৰণ, সিবিলাকৰ মাত-কথা, আচাৰ-ব্যৱহাৰ, চাল-চলন, ভাব-গতি ইত্যাদি যেতিয়া বিশদকৈ কোনোবা লেখকৰ ৰচনাত সঘনে ব্যৱহাৰ কৰা হয় আৰু তাৰ যোগেদি সেই বিশেষ অঞ্চলৰ স্বকীয়তা পৰিস্ফুট হয়, তাকে আঞ্চলিক আখ্যা দিয়া হয়।' (সাহিত্য আৰু সংজ্ঞা, ১ম সং, পৃঃ৪৫)। অৰ্থাৎ কোনো উপন্যাসত যেতিয়া কোনো বিশেষ অঞ্চলৰ মানুহৰ জীৱন-যাত্ৰা, আচাৰ-ব্যৱহাৰ, ৰীতি-নীতি, সামাজিক প্ৰেক্ষাপট, প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ আদি এনেদৰে ফুটি উঠে যাতে সেই অঞ্চল বিশেষ এটি স্বতন্ত্ৰ, চৰিত্ৰ হৈ উঠে আৰু সেই অঞ্চলৰ জনজীৱন ৰসাস্বাদনৰ স্তৰলৈ উন্নীত হয় — তেতিয়া তাক 'আঞ্চলিক উপন্যাস' বুলি ক'ব পাৰি। ওপৰোক্ত আলোচনাৰ পৰা আঞ্চলিক উপন্যাসৰ কিছুমান স্বৰূপ ওলাই পৰে।

- ১। আঞ্চলিক উপন্যাসে এটি সুনির্দিষ্ট ভূ-খণ্ড প্ৰধানভাৱে সামৰি লয়।
- ২। আঞ্চলিক উপন্যাসত অঞ্চল বিশেষৰ সাংস্কৃতিক বৈশিষ্ট্য, সামাজিক ৰীতি-নীতি বিবৃত হয়।
- ৩। এই শ্ৰেণীৰ উপন্যাসে উক্ত অঞ্চলবাসী কোনো সম্প্ৰদায় তথা জনজীৱনত সৰ্বতোভাৱে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ আৰু সেই জনগোষ্ঠী বা সম্প্ৰদায়ৰ জীৱন-ধাৰাৰ বৈশিষ্ট্যক ৰঙে-ৰূপে অনুৰঞ্জিত কৰে।
- ৪। উক্ত অঞ্চলবিশেষ সংশ্লিষ্ট জন-জীৱনৰ সৈতে নিবিড়ভাৱে সংযুক্ত হৈ এটি স্বতন্ত্ৰ চৰিত্ৰৰূপে উদ্ভাসি উঠে।
- ৫। উক্ত জনসমাজ গোষ্ঠীৰদ্ধ, শিক্ষা-দীক্ষা বৰ্জিত, সৰল, বিবিধ অপ্ৰাকৃত সংস্কাৰত বিশ্বাসী আৰু নিম্ন শ্ৰেণীৰ লোক।
- ৬। উপন্যাসখনিৰ পৰা অঞ্চলবিশেষ বঞ্চিত বা অপাংক্তেয় হ'লে তাৰ আঞ্চলিক আখ্যা সম্পূৰ্ণভাৱে অৰ্থহীন হয়।

৭। উক্ত অঞ্চলৰ জনসমাজৰ সকলো ক্ৰিয়া-কৰ্ম, ধ্যান-ধাৰণা, আশা-
আকাংক্ষাৰ মাজতো সেই অঞ্চলৰ নিগুঢ় প্ৰভাৱ ক্ৰিয়াশীল।

৮। আঞ্চলিকতাৰ সকলো লক্ষণ বহন কৰিও আৰু অঞ্চল বিশেষৰ অভিনৱ
সোৱাদ পৰিবেশন কৰিও আঞ্চলিক উপন্যাসে সাৰ্বজনীন আবেদন সৃষ্টি কৰে।

মুঠতে উক্ত জনগোষ্ঠীৰ সকলো বাহ্য আচৰণ-অনুষ্ঠান, সকলো বিশ্বাস,
সংস্কাৰ আৰু জীৱন-যাত্ৰাৰ ভিন্নতা থকা সত্ত্বেও তেওঁলোকৰ জীৱন-কাহিনীয়ে
সহৃদয় সামাজিকৰ চিত্ৰ আলোড়িত কৰে। তেওঁলোকৰ হাঁহি-কান্দোন, আনন্দ-
বেদনা, প্ৰেম-বঞ্চনা, জীৱন-সংগ্ৰাম, অন্যায়-অবিচাৰ তথা শোষণ-নিপীড়নৰ
বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদৰ ভাষা সুকীয়া হ'লেও সেয়া সামগ্ৰিকভাৱে জীৱনৰ
মৌলবৃত্তিৰেই অভিব্যক্তি মাথোন। বিশ্বজনীন আৰু সাৰ্বজনীন মহৎ আঞ্চলিক
উপন্যাসে মাথোঁ আঞ্চলিক পৰিমণ্ডলতেই বৈ নাথাকে, ৰচনাৰ বিশিষ্টতা আৰু
শৈল্পিক গুণে তাক সৰ্বজনগ্ৰাহ্য কৰি তোলে। স্মৰ্তব্য যে আঞ্চলিক বৈশিষ্ট্য
সম্পূৰ্ণৰূপে অক্ষুণ্ণ ৰাখিও বিশ্বজনীন তথা সাৰ্বজনীন আবেদনময়ী সৃষ্টিক্ষম
উপন্যাসো আঞ্চলিক অভিধাৰে অভিহিত হোৱাৰ যোগ্য।